

А. М. ЛАПКОЎСКАЯ

Гродна, ГрДУ імя Янкі Купалы

МЕНТАЛЬНАСЦЬ ЯК АДЗІН З АСПЕКТАЎ ДЫСКУРСІЎНАЙ РЭФЛЕКСІІ

У пачатку ХХІ ст. у межах антрапацэнтрычнай парадыгмы ў філасофіі, культуралогіі, лінгвістыцы, псіхалогіі, лінгвакультуралогіі, сацыялогіі і іншых гуманітарных напрамках навуковых ведаў чалавек стаў рэальным аб'ектам вывучэння. Больш за тое, большасць з пералічаных навук сёння цікавіць не “чалавек наогул”, а “чалавек у мове”. Менавіта мова з'яўляецца адзіным сродкам, які дазваляе даследчыку пракрасціся ва ўтоеную ад нас сферу ментальнасці, бо, фарміруючы моўную карціну свету індывіда, ён здольны “інфармаваць” пра працэсы, якія адбываюцца ў свядомасці чалавека.

Трактоўка ментальнасці як дыскурсу аформілася ў працах постструктуралістаў (Р. Барт, М. Фуко і інш.). Аналізуючы спосабы знакавага замацавання сацыякультурных уяўленняў, прадстаўнікі гэтага кірунку адзначалі наяўнасць у мове своеасаблівага “фільтра”, які ўласцівы той ці іншай сацыяльнай групе і які ў выніку фарміруе яе светаўспрыманне. Такая “сацыяльна абумоўленая” карціна свету, як сукупнасць канцэптаў, дэтэрмінуе формы ўзаемадзеяння індывіда з рэальным светам. Формы гэтай дэтэрмінацыі даследаваны і абагульнены М. Фуко, які выказаў іх з дапамогай катэгорыі “парадак дыскурсу”.

Такім чынам, можна лічыць, што ментальнасць як семіятычная сістэма (вобраз) мадэлі свету ў межах лінгвакультурнай агульнасці прагматычна функцыянуе як дыкурс, як тэкст, які валодае некаторымі сацыякультурнымі характарыстыкамі. Адзначаецца, што “ў натуральнай мове экстралінгвістычная рэальнасць уяўляе сабой свет, узяты ў інтэрпрэтацыі яго людзьмі разам з іх адносінамі адзін да аднаго, любыя маўленчыя хітраспляценні магчымыя толькі на фоне некаторага зададзенага спосабу моўнай канцэптуалізацыі свету” [1, с. 7].

Вынікі сучасных лінгвістычных даследаванняў дазволілі сфармуляваць гіпотэзу пра існаванне ўніверсальных катэгорый, якія супадаюць па сваіх характарыстыках з “паняціннымі катэгорыямі”. У аснове кагнітыўнага падыходу ляжыць палажэнне пра тое, што мова з'яўляецца адным з базісных складнікаў ментальнай дзейнасці чалавека. “Этнакультурная і сацыякультурная спецыфіка моўнай свядомасці і камунікатыўных паводзін прадвызначае прызнанне ўніверсальных характарыстык чалавека, культуры і зносін” [2, с. 5].

Аб'ектывацыя свядомасці з дапамогай мовы з'яўляецца ўмовай чалавечага існавання. Для таго каб індывід змог вербалізаваць структуру ведаў, у ліку яго кагнітыўных здольнасцяў павінны існаваць здольнасці да катэгарызацыі і канцэптуалізацыі свету. Акты семіёзісу прадвызначаюць першапачатковае існаванне вызначанай кагнітыўнай інфраструктуры мозгу, якая дазваляе ажыццяўляць катэгарызацыю свету.

Як адзначаецца, “асабліваць сучаснага «дыскурсу» вызначаецца ўстаноўкай на сучасны аспект мовы як асноўны, вядучы, ад якога залежаць і якім вызначаюцца ўсе іншыя, у тым ліку і галоўныя, бакі яго функцыянавання, напрыклад маўленчы (ментальны)” [3, с. 174]. І сапраўды, зафіксаваныя адрозненні ў “фармацыях дыскурсу” (тэрмін М. Фуко) сведчаць пра істотныя адрозненні ў “наіўнай карціне свету” прадстаўнікоў асобных соцыумаў як носбітаў пэўнай ментальнасці. Аднак гэтыя адрозненні не закранаюць семіятычную прыроду рэальнасці. Межы паміж рознымі мадэлямі рэальнасці – не ў анталогіі, а ў прагматыцы. Семантычная прагматыка дыскурсу вызначае не толькі індыўдуальнасць асобы, але і індыўдуальнасць культуры (субкультуры) соцыума.

Зварот да ментальнасці дыскурсу ў прагматычным аспекце непасрэдна звязаны з праблемай мадэлявання працэсу камунікацыі на ўзроўні тэксту ў “інфармацыйным” плане. Гэта праблема актуальная сёння для лінгвапрагматыкі, кагнітыўнай лінгвістыкі, тэорыі інфармацыі, лінгвістыкі тэксту і іншых напрамкаў вывучэння камунікатыўных працэсаў [4, с. 12]. У прыватнасці, адзначаецца: “У маўленні сінтаксіс сінтагматычны, а ў мове парадыгматычны, г. зн. выбудоўваецца ў сістэмных мадэлях па пэўных распазнавальных прыметах” [3, с. 231].

Аналіз і мадэляванне вербальнага ўзаемадзеяння дазваляюць выявіць “шматпланавасць” ментальна-семіятычных сфер камунікантаў. Лічыцца, што ў працэсах вербалізацыі прапанаванай структуры пры мінімальнай “раззеленасці” сэнсу можа выкарыстоўвацца слова; пры намеры не “разгортваць” сэнс у прэдыкатыўную структуру – словазлучэнне; пры рэалізацыі задуманага стаўлення ў выглядзе прэдыкатыўнай структуры – сказ. Адзначаецца, што “менталізацыя заключалася ў злучэнні знакагучання з сімвалам-сэнсам” [4, с. 398]. Больш за тое, “лагічныя структуры закладзены ў самой сістэме мовы, так што няма рэзкай мяжы паміж паняццем, выявай або рухам эмоцыі ў функцыянальнай завершанасці асобнага слова. Падобнае іх адзінства ў розных актах маўлення і ў розных абставінах здольна выявіць у кантэксце значэнне слова” [5, с. 132–133].

Такім чынам, у розных па статусе моўных адзінках “інфармацыйнасць” ажыццяўляецца з рознай ступенню экспліцытнасці. Слова выкарыстоўваюцца ў мове для захоўвання ў сціснутым выглядзе інфармацыі

пра названую з’яву, а выказванні, сегменты тэксту і цэлыя тэксты – для прайгравання, “распакоўкі” і мадыфікацыі згорнутаі у слове інфармацыі.

У даследаваннях апошніх дзесяцігоддзяў інфармацыйная “размеркаванасць” разглядаецца як спосаб пераадолення аднакіраванасці выказвання. Па назіраннях даследчыкаў, некаторыя якасці моўных з’яў могуць выяўляцца толькі пачынальна з вызначаных колькасцей. Такім чынам, для таго каб у ментальных сферах камунікантаў інфармацыйны “складнік” паведамлення праявіўся з дастатковай паўнатай і разгорнутасцю, неабходны адпаведны фармат моўнай адзінкі – тэкст. Адпаведна, і ментальны складнік тэксту ў ягонай “інфармацыйнай” насычанасці звязаны з памерам тэксту і яго аб’ёмам, што непасрэдна ўплывае на якасць і колькасць інфармацыі, якая перадаецца тым, хто размаўляе або піша.

Фактычна ў сучасных накірунках камунікатыўнай лінгвістыкі адзінка аналізу змянілася: ад сказа праз складаны сказ і складанае сінтаксічнае цэлае даследчыкі перайшлі да тэксту.

Такім чынам, інфармацыя арганізуецца ў тэксце, які можна дэфініраваць як складаны камунікатыўны акт з улікам такіх параметраў, як бесперапыннасць і складнасць, маркіроўка камунікатыўных установак, прагматычныя мэты аўтара і інш. Працэс інфармавання ў выніку мае кагнітыўна-дыскурсіўную аснову.

Структура тэксту звязана з яго звязнасцю, якая вызначаецца не толькі лексічнай або сінтаксічнай звязнасцю, але і сінтаксічнай звязнасцю ў плане лагічнага развіцця тэмы, прычым сінтаксічная структура тэксту/дыскурсу не зводзіцца да простаі паслядоўнасці сказаў, якія адпавядаюць асобным часткам, а ўяўляе сабой макраструктуру, або макрапрапазіцыю, у тэрмінах Т. А. Ван Дэйка.

У працэсе камунікацыі інфармацыя перадаецца “порцыямі”, якім ва ўнутраным лексіконе адрасата адпавядаюць асаблівыя структуры свядомасці – сцвярджальныя сказы. Сцвярджальны сказ з’яўляецца таксама базавай адзінкай апрацоўкі інфармацыі ў тэксце. Т. Гівон паказвае, што са сказам звязана асноўная інфармацыя, якая перадаецца сказам і прадстаўлена ў ім. Лічыцца, што прапанавальныя стратэгіі – універсальны сродак забеспячэння кагерэнтнасці на ўсіх узроўнях структуры тэксту – ад сказа і выказвання да звышфразавых адзінстваў, абзацаў, кіраўнікоў і г. д.

Пабудова ў выглядзе “прапазіцыйных ланцужкоў” мае аб’ектыўную лагічную аснову. Ужо ў мінімальным дыялогу “пытанне – адказ” (абмене рэплікамі) інфармацыя “дробніцца” на ўзаемазвязаныя часткі. Менавіта дыкурс з’яўляецца той адзінкай, у аснове якой ляжыць складанасць сказаў, а не сказаў як такіх.

Найважнейшым прынцыпам устанаўлення кагерэнтнасці паміж асобнымі прапазіцыямі ў іх паслядоўнасці з’яўляецца пераход ад “дадзенай”

(вядомай) да “новай” інфармацыі. Для таго каб стаць сувязным выказваннем, а не проста ланцюгом выпадковых сказаў, тэкст павінен змяшчаць у тым ці іншым аб’ёме “стары” матэрыял, г. зн. ужо апрацаваную ў дыскурсе інфармацыю, якая падтрымлівае створаную кагерэнтнасць і на гэтай аснове забяспечвае ўключэнне “новых дадзеных”. Такая дыферэнцыяцыя відаў інфармацыі з’яўляецца важнай умовай стварэння кагерэнтнага тэксту/дыскурсу.

У стварэнні кагерэнтнасці тэксту важную ролю адыгрывае таксама дзяленне інфармацыі на “выдзеленую” (экспліцытную) і фонавую. У дыскурсе сувязь паміж прапазіцыямі ўстанаўліваецца часта шляхам адсылкі да агульных, фонавых ведаў. Фактычна, ствараючы тэкст, аўтар можа разлічваць на меркаваны інфармацыйны стан адрасата, які таксама дазваляе ўсталёўваць інфармацыйную кагерэнтнасць тэксту.

Функцыянальнасць размеркавання інфармацыі ў кагнітыўным аспекце вызначаецца актыўным імкненнем аўтара да максімальнай адпаведнасці паведамляемага інфармацыйнаму стану адрасата. Гэты працэс ментальна звязаны з інтэрпрэтацыяй (“інтэрпрэтаванасцю тэксту”). Адрозніваючы чатыры асноўныя кампаненты камунікатыўна паспяховага тэксту (граматычнасць, прымальнасць, дарэчнасць і інтэрпрэтаванасць), падкрэслім, што менавіта апошні кампанент з’яўляецца найбольш фундаментальным з гэтых умоў.

Такім чынам, інфармацыйны складнік на ўзроўні ментальнасці рэалізуецца ў адпаведнасці з “прагатыповай схемай”. Перадумовай такой рэалізацыі з’яўляецца канвенцыяналізаванасць тыпаў і жанраў тэкстаў, якія функцыянуюць у сацыякультурнай моўнай супольнасці.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Булыгина, Т. В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелёв. – М. : Яз. рус. культуры, 1997. – 576 с.
2. Карасик, В. И. Языковые ключи / В. И. Карасик. – Волгоград : Парадигма, 2007. – 520 с.
3. Колесов, В. В. Язык и ментальность / В. В. Колесов. – СПб. : Петерб. востоковедение, 2004. – 240 с.
4. Колесов, В. В. Язык города / В. В. Колесов. – Изд. 2-е, стер. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 192 с.
5. Чейф, У. Данность, контрастность, определенность, подлежащее, топики и точка зрения / У. Чейф // Новое в зарубеж. лингвистике : сб. ст. – М., 1983. – Вып. 11. – С. 277–316.